

Толкач А.М.,

викладач кафедри історії та теорії держави і права, конституційного та адміністративного права Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ СИСТЕМИ РОБОТИ Т. М. ФІЛІПЕНКО З ПРАВОВИМИ ДЕФІНІЦІЯМИ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ “ПРАВознавство” СТУДЕНТАМИ НЕЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Постановка проблеми. Конституція України проголосила нашу державу правовою. Однією з ознак правової держави є високий рівень правової культури її громадян, тому вивчення дисципліни “Правознавство” студентами неюридичних спеціальностей є необхідною умовою формування у майбутніх спеціалістів високої правосвідомості, прагнення стати активними громадянами нашої держави.

Професійна діяльність майбутніх економістів, фінансистів обов'язково повинна базуватися на фундаментальних правових знаннях. Набуті у вищих навчальних закладах навички дадуть змогу діяти згідно з нормами права в конкретних професійних ситуаціях, демонструвати свою правову компетентність.

Цих якостей студенти набувають через аналіз та практичне застосування нормативно-правових актів, через роботу з правовими дефініціями, через розв'язання юридичних задач.

Метою публікації є аналіз системи роботи Т.М. Філіпенко з правовими дефініціями і використання її для студентів неюридичних спеціальностей.

Дослідженнями методики роботи з правовими дефініціями займалися такі науковці, як: Т.М. Філіпенко, А.В. Хворостянкіна, Б.І. Андрусин, А.М. Гуз, І.І. Котюк, В.В. Квасов та ін.

Теоретичний аналіз проблеми. Відомо, що людина в повсякденному житті часто застосовує ті чи інші терміни на інтуїтивному рівні. Навіть маленька дитина може використовувати для спілкування з іншими людьми дуже складну термінологію. Різне інтуїтивне трактування термінів призводить врешті-решт до непорозуміння між людьми. У зв'язку з цим виникає насуха необхідність в уточненні значення термінів. Це можна зробити тільки одним способом: розкривши смислове значення мовних виразів.

Правознавство, як суспільна наука, безпосередньо пов'язано з правовими визначеннями або іншими словами з правовими дефініціями.

Наука, яка не має чіткого термінологічного апарату, не може називатися наукою. Особливу увагу правовим дефініціям приділяють юристи. Всі правові кодекси – це своєрідні правові тлумачні словники, в яких обумовлюється застосування того чи іншого юридичного терміна. Що ж таке правова дефініція і де ми вперше її зустрічаємо?

Термін "дефініція" належить до слів іншомовного походження (англійське *definition*, латинське *definition* етимологічно означають "встановлення меж", "визначення"). В логіці операція, що розкриває зміст поняття, називається визначенням. При цьому результатом такої логічної операції є судження, що розкриває зміст поняття, або дефініція. Отже, визначення – це логічна операція, завдяки якій мовним виразам (термінам мови) надається строго фіксований смисл [1, 211].

При цьому будь-яке визначення не повністю відображає предмет, воно залучає у предмета тільки істотні ознаки і полишає поза своїм змістом низку інших ознак, якими він наділений. Так, наприклад, у ст. 185 Кримінального кодексу України терміну "крадіжка" ставиться у відповідність вираз "таємне викрадення чужого майна". Тим самим надається точний смисл цьому терміну і визначаються межі його застосування. Мовна конструкція типу: "крадіжка – це таємне викрадення чужого майна" і називається правовою дефініцією.

Визначення "правової дефініції" як прийому законодавчої техніки походить від її логічної сутності. Так, наприклад, Л.Ф. Апт, зазначаючи, що розміщення дефініцій у статтях та інших структурних одиницях тексту нормативних правових актів є одним із найрозповсюдженіших прийомів нормотворчої техніки, яка використовується в законотворчій діяльності, пропонує визначати законодавчу дефініцію як коротке визначення певного поняття, що відображає суттєві, якісні ознаки предмета чи явища [2, 52]. На думку В. Кнаппа та А. Герлоха, легальні (правові) визначення – це визначення, що містяться безпосередньо в тексті правової норми; вони є обов'язковими, оскільки є частиною правової норми.

Історично правові дефініції пройшли доволі цікавий шлях розвитку. Досить розповсюдженими були правові дефініції вже в римському праві. Наведемо лише декілька прикладів. Так, у статті 10 Книги третьої Інституцій Гая зазначено, що "агнатами називаються ті особи, які поєднані громадянською спорідненістю; громадянською вважається спорідненість, що виникає через осіб чоловічої статі" [3, 70]. У статті 1 титулу IX "Про батьківську владу" Інституцій Юстиніана міститься таке визначення шлюбу: "Шлюб або так званий матримоній – це союз чоловіка та жінки, що має ціллю сумісне життя" [3, 72-73]. У статті 1 титулу XIII "Про опіки" визначається, що "опіка, як інститут цивільного права, є, за визначенням Сервія, право влади та нагляду за тією вільною особою, яка внаслідок малолітства не має засобів самостійного захисту" [4, 58].

За часів середньовіччя законодавство характеризувалось незначним рівнем узагальненості та абстрактності при викладенні правових норм. Однак і в середньовічних законодавчих актах можна віднайти дефініції, що за своєю конструкцією наближаються до класичної форми. Так, наприклад, стаття 825 Глави 30 "Про злочини" Кутюмів Бовезі містить положення, відповідно до якого "вбивство полягає в тому, що одна (людина) навмисно вбиває або примушує кого-небудь вбити іншу людину в час між заходом та сходом сонця, причому вбивство це здійснюється напевне" [5, 267].

Будь-яке правове поняття – право, держава, правопорушення, юридична відповідальність, цивільна правоздатність – неминуче містить у собі правову характеристику дійсності.

У широкому розумінні специфіка правових дефініцій допускає розкриття таких ознак, як економічний зміст, політична спрямованість, моральний зміст і юридичне значення. Економічна характеристика правового визначення констатує охорону державної й особистої власності громадян, регулює діяльність виробництв. Політична спрямованість показує цінність права як соціального явища. Моральний зміст розкривається в повній відповідності права моральним нормам нашого суспільства. Юридичне значення правових дефініцій характеризується за допомогою галузей права, до яких вони належать [6, 84-85].

Практика свідчить, що робота з поняттями є одним із найскладніших завдань для студентів неюридичних спеціальностей. Знання дефініцій дають уявлення про рівень ерудиції, формують логічну, інформаційну компетенції, розвивають пам'ять і чіткість мислення. Робота з поняттями є у кожній галузі права, і до того часу поки немає наукового визначення того чи іншого терміна, нема й чіткого розуміння його сутності.

Робота з дефініціями починається з простого "Дайте визначення ..." до завдань на порівняння, узагальнення, класифікацію та їх застосування у правовому контексті.

Саме тому кожному студенту необхідно оволодіти методикою роботи з поняттями. Автор статті у своїй практичній діяльності використовує досвід Т. М. Філіпенко у роботі з правовими дефініціями [7, 17-20].

Перший етапом в опануванні термінології є загальне визначення. Найбільш поширеними помилками при відтворенні поняття є використання однокореневого слова або повторення того, що стоїть у завданні. Наприклад, об'єднання громадян – це об'єднання людей..., або ж права держава – це держава, яка..., і т.ін.

Ще більш брутальним порушенням логіки викладення є звороти – "це коли ...", "це якщо ..." і тому подібні. Наприклад, недієздатність – "це коли людина не може здійснювати свої права...".

Тому рекомендуємо особливу увагу привернути до пошуку визначального слова, яке може бути:

✓ родовим по відношенню до видового. Наприклад,
 “право – особливий вид соціальних норм”

↑ родові поняття   ↑ родові поняття
 видові поняття   родові поняття

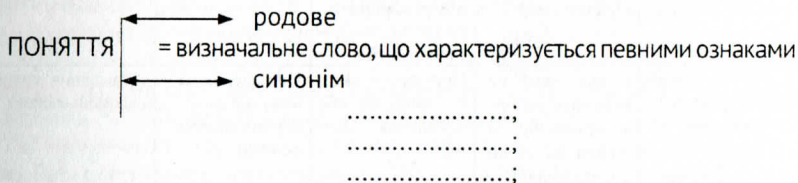
✓ синонімом, наприклад, “об’єднання громадян – це формування, союз, угруповання” та ін.;

✓ формальним поясненням терміна.

Другим етапом роботи з поняттям є уточнення його значення. Це може бути перелік його ознак: “громадянське суспільство – це історична форма життєдіяльності людей, що характеризується:

- ✓ визнанням людини, її прав і свобод найвищою суспільною цінністю;
- ✓ пріоритетом суспільства над державою;
- ✓ забезпеченням економічної свободи громадян та їх об’єднань;
- ✓ рівноправністю і захищеністю всіх форм власності;
- ✓ надійною системою соціального захисту особистості;
- ✓ наявністю плюралізму думок у всіх сферах суспільного життя;
- ✓ наявністю демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на здійснення державної політики”.

Таким чином, робота над поняттям може подаватись за таким алгоритмом:

Алгоритм не є догмою й може бути застосований студентами на початковому етапі оволодіння предметом.

Наступним кроком більш глибокого усвідомлення дефініцій є порівняння з термінами одного видового ряду. Наведемо деякі пари понять для можливого порівняння:

- правовий прецедент – нормативно-правовий акт;
- місцеві органи самоврядування – місцева держана адміністрація;
- власники землі – землекористувачі;
- право – мораль;
- колективний договір – трудовий договір;
- часткова дієздатність – неповна дієздатність;
- емфітевзис – суперфіцій;
- конституційне звернення – конституційне подання;
- спадкування за законом – спадкування за заповітом;
- опіка – піклування та багато ін.

Пропонуємо порівняння здійснювати за допомогою схеми-таблиці, яка дозволяє зрозуміти ступінь засвоєння понять, уміння проводити такі логічні операції, як аналіз і синтез, узагальнювати, класифікувати та систематизувати здобуті знання.

Загальні риси:

- 1) ...;
- 2) ....

Відмінні риси:

Критерії	Термін 1	Термін 2
1.		
2.		
3.		

Наведемо приклад добору критеріїв для порівняння не пари понять, а четвірки термінів щодо питання форми реагування прокурора на виявлені порушення:

Критерії	Протест	Припис	Подання	Постанова
1. Орган, до якого адресована дана форма реагування	Орган, який видав акт, що суперечить закону або вищий у порядку підлеглості орган	Орган чи посадова особа, які допустили порушення або вищий у порядку підпорядкованості орган чи посадова особа	Державний орган, громадська організація або посадова особа, які уповноважені усунути порушення	
2. Об'єкт певної форми реагування прокурора	<ul style="list-style-type: none"> • акт, який суперечить закону; • незаконне рішення чи дії посадової особи 	Порушення закону органом або посадовою особою	Порушення закону органом або посадовою особою	Порушення закону окремою особою
3. Наслідки реагування прокурора	Ставиться питання про скасування акта або приведення його у відповідність до закону, а також припинення незаконної дії чи поновлення порушеного права	Усунення порушення закону (включється у випадках, коли порушення має очевидний характер і може завдати істотної шкоди інтересам держави, фізичних чи юридичних осіб)	Вживання відповідних заходів і повідомлення про них прокурору	Дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи
4. Строки реагування на дії прокурора	У десятиденний строк	Негайне виконання	У місячний строк	У десятиденний строк після надходження постанови, якщо інше не встановлено законом

Висновки: Отже, результатом роботи з правовими дефініціями для студентів неюридичних спеціальностей є:

- розширення правового світогляду студентів;
- уміння формулювати, застосовувати той чи інший юридичний термін;

- розкриття істотних ознак правових понять.

Сформовані правові дефініції використовуються також як база для усвідомлення та розуміння більш складних і загальних категорій.

Правовий розгляд суспільних явищ, які характеризуються правовими поняттями, сприяє глибокому пізнанню дійсності методом виділення й дослідження істотних її сторін. Засвоєне поняття постає як певна правова й соціальна реальність, від якої воно не може бути відділене.

І головне, завжди пам'ятайте філософський парадокс: "визначити – означає обмежити". Робота над поняттям не закінчується його формулюванням. Незважаючи на те, що воно потребує чіткості, це завжди передбачає постійне поглиблення знань з певного предмета.

Безумовно, запропонована методика роботи з правовими дефініціями для студентів неюридичних спеціальностей не є вичерпною і досконалою, це спроба узагальнити накопичений досвід, який потребує вдосконалення.

Література: 1. Хоменко І. В. Логіка - юристам: підручник /Хоменко І. В. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 392 с. 2. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 г.) / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшкина. – Нижний Новгород, 2007. – 1456 с. 3. Циппеліус Р. Юридична методологія: підручник / Циппеліус Р.; переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнута. – К.: Реферат, 2004. – С.70-73. 4. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США: пер. з англ. / Бернхем В. – К.: Україна, 1999. – С.58-59. 5. Бержель Ж.-Л. Типологія визначень у Цивільному кодексі / Бержель Ж.-Л. // Зошит юридичної методології. – №1, RRJ 1986-4. – С.32. Цит. за: Жан-Луї Бержель. Про деякі засоби нормативного вираження // Нариси з нормотворення / під ред. Робера К. Бержерона, к.р. / пер. з фр. Міністерство Юстиції Канади. – Оттава, 1999. – С.263-278. 6. Андрусин Б. І. Методика викладання шкільного курсу "Основи правознавства": підручник /Андрусин Б. І., Гуз А. М. – К.: Знання, 2008. – 301 с. 7. Олімпіади з правознавства / авт.-упоряд. І. І. Котюк, І. М. Рибак, Т. М. Філіпченко. – Х.: Основа, 2006. – 384 с.